

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ТЕРАПЕВТИЧНА ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНОГО МИСТЕЦТВА В ДУМЦІ АРТ-МЕНЕДЖЕРІВ»

Спеціальність: 054 Соціологія

Освітня програма: «Соціологія»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр з соціології

Авторка:

Вашенюк Ольга Олександрівна,
студентка 4 курсу

Науковий керівник:

Бондаренко Микола Миколайович,
доктор філософії

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *галузевої соціології*

Протокол № _____ від «___» _____ 20__ р.

Зав. кафедри _____ доцент Безрукова О. А.

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНЕ МИСТЕЦТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ.....	7
Висновки до Розділу 1	13
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- АНГАЖОВАНОГО МИСТЕЦТВА	15
Висновки до розділу 2.....	20
РОЗДІЛ 3. ТЕРАПЕВТИЧНА ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНОГО МИСТЕЦТВА ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ (ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ)	23
Висновки до розділу 3.....	32
ВИСНОВКИ.....	35
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38
ДОДАТКИ.....	42
Додаток А: Опитувальник для експертного інтерв'ю	42
Додаток Б: Опитувальник для групового інтерв'ю	43

ВСТУП

Коли в розмові згадується термін «мистецтво», можуть виникнути асоціації з такими словами, як творчість, самовираження чи краса. Проте науковці, гуманісти та поціновувачі мистецтва цінують цю сферу не лише за його естетичну привабливість, але й за його соціальну та епістемічну значущість [Sherman & Morrissey, 2017]. Мистецтво – це абстрактна природа, яка може бути бунтарською, а також провокаційною, спонукаючи глядачів заглиблюватися у звичайні речі, перебуваючи при цьому в безпосередньому контакті з творцем, який, можливо, переслідував певні цілі.

У чутливі часи, такі як воєнні, з'явився дискурс, що зосереджується на терапевтичній функції мистецтва. У цьому руслі науковці критично обговорювали соціально-ангажоване мистецтво. Така практика асоціюється з активізмом, оскільки здатна до висвітлення політичних питань [Tate, 2014]. Творці цієї сфери відводять час на інтеграцію в конкретну спільноту з метою надання допомоги або просвітлення. Цілями такої інтеракції є досягнення спільної мети, підвищення обізнаності цільової аудиторії та заохочення до обговорення проблеми. В окремих випадках простежується покращення психологічного стану, до чого й зводиться мистецька терапевтична функція.

Згідно із М. Кульчицьким [1971], завдання терапії мистецтвом зводяться до трьох функцій: рекреаційної, освітньої та корекційної. Таким чином, об'єднуючи ці функції, терапевтична складова проявляється в розвитку чутливості, формуванні естетичних почуттів та замисленням над сенсом і метою життя [Hoffmann, 2016]. У цій роботі я звертаю увагу на кореляцію між сучасними українськими практиками в соціально-ангажованому мистецтві та його терапевтичної функції за допомогою коментарів від арт-менеджерів.

Perzyska та ін. [2023] заглиблюються у взаємозв'язок між соціально-ангажованим мистецтвом і воєнним часом, коли мистецтво набуває нових цілей, відмінних від тих, що переслідуються у мирний час. Крім того, мистецтво слугує джерелом новин, що демонструють правду про битви [Rolston, 2018]; або компонентом формування сприятливого іміджу, спрямованого на здобуття

суспільної симпатії до політичних рішень, прийнятих державою; воно використовується як форма вираження підтримки тим, хто опинився втягнутим у збройні дії, сприяючи конструюванню національної ідентичності та пам'яті [Simoes, 2023; Hołda, 2020]. У таких контекстах митці можуть вийти за межі своїх звичних ролей і стати свідками, інтерпретаторами, воєнними істориками, а також тими, хто має потужний голос, що протестує проти конфліктів [Kukieľko-Rogozí'nska 2021]. Проте для того, щоб митцям вдалось доцільно презентувати свої ідеї, задіюються арт-менеджери, роль яких не може бути проігнорована. Адже вони слугують важливою ланкою для поєднання відвідувачів культурних виставок і творців мистецтва.

Це дослідження вивчає думки арт-менеджерів у сучасному контексті України та українських креаторів. Мною було проведено три якісні інтерв'ю з арт-менеджерами та одне групове інтерв'ю з організаторами виставки соціально-ангажованого характеру, маючи на меті з'ясування ролі цієї мистецької практики та її терапевтичної важливості для українців. Робота сформована наступним чином: вона розглядає фундаментальні концепції мистецтва та його широкі функції, пов'язуючи її з галуззю соціології мистецтва. У статті розглядається російсько-українська війна та її вплив на українську сферу культури, висвітлюються виклики, з якими зіштовхуються культурні інституції. Описано методологічний підхід та надано огляд процесу щодо проведення якісних та групового інтерв'ю. Це включало розробку дослідницьких запитань, дизайн анкети, вибірку респондентів, методи досягнення респондентів та застосовані методи аналізу. У висновках поєднуються теоретичні засади з емпіричними результатами й розглядаються етичні міркування, зокрема, потенційні упередження, пов'язані з особистістю дослідника.

Об'єкт дослідження: Соціально-ангажоване мистецтво в думці арт-менеджерів.

Предмет дослідження: Роль терапевтичної функції соціально-ангажованого мистецтва в Україні.

Мета: Виявити зміст та значення терапевтичної функції соціально-ангажованого мистецтва в Україні через призму думок арт-менеджерів.

Завдання дослідження:

- 1) Визначити поняття «соціально-ангажоване мистецтво» та його особливості в українському контексті.
- 2) Описати як соціально-ангажоване мистецтво пов'язане з терапевтичною функцією мистецтва, зокрема в контексті України.
- 3) З'ясувати роль мистецьких заходів в українському суспільстві.
- 4) Дослідити ключові цілі та стратегії, які використовують арт-менеджери у представленні воєнної тематики в культурних інституціях під час повномасштабного вторгнення.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНЕ МИСТЕЦТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Мистецтво цінується не лише за його візуальну привабливість, але й за його соціальну та епістемічну важливість [Sherman & Morrissey, 2017]. Це включає його комунікативний аспект, потенціал для підвищення самосвідомості та сприяння особистісному розвитку, а також здатність кидати виклик існуючим рамкам і припущенням. У праці "Для чого потрібне мистецтво? Соціально-епістемічна цінність мистецтва" автори стверджують, що перенесення уваги на соціально-епістемічні цінності залучення до мистецтва підкреслює значну роль, яку мистецтво відіграє у нашому повсякденному житті. Історично дослідження сутності мистецтва та його впливу на наше повсякденне життя і спільноти належало до сфери критики, історії мистецтва та філософії. Проте протягом останнього століття зростає інтерес до піддисципліни соціології, яка аналізує мистецтво як соціальний феномен, — соціології мистецтва. Такий аналіз розглядає мистецтво, що охоплює як популярні, так і високі форми, як окрему категорію культурного виробництва в суспільстві [Quemin, 2017]. З точки зору символічного інтеракціонізму, соціологія мистецтва досліджує соціокультурне середовище, в якому відбувається і переплітається колективна діяльність, пов'язана з виробництвом, розповсюдженням і споживанням мистецтва.

Одним із найвідоміших соціологів, який вивчав соціологію мистецтва, з сильним акцентом на соціологію культури та освіти, був П'єр Бурдьє. Він створив три особливо цінні теоретичні концепції: культурний капітал, культурне поле та габітус. Категоризація капіталу полягає в чотирьох формах: економічний капітал, соціальний капітал, культурний капітал і символічний капітал. Бурдьє припустив, що люди володіють різним обсягом культурного капіталу, під яким розуміються знання, навички та культурні цінності, які можуть бути конвертовані в економічні та соціальні переваги. Інше визначення культурного капіталу — це форма цінності, пов'язана з культурно санкціонованими смаками, моделями споживання, атрибутами, навичками та нагородами. У сфері освіти академічний ступінь є формою культурного капіталу [Webb et al., 2002]. Узгоджуючи цю теоретичну базу

з терапевтичною функцією мистецтва, вона підкреслює роль культурного капіталу у формуванні залучення людей до мистецького самовираження. Зокрема, люди з вищим рівнем культурного капіталу можуть бути краще обізнані з формами мистецтва, що дозволяє їм отримувати глибшу терапевтичну користь від мистецького досвіду. Ця закономірність свідчить про те, що розуміння розподілу та накопичення культурного капіталу може дати уявлення про диференційований вплив мистецтва на добробут і особистісне зростання людини. З'ясовуючи, як мистецтво відіграє терапевтичну роль під час воєнного часу в Україні, важливо розрізнати цільову аудиторію конкретних місць і культурних діячів, які беруть участь у цьому дослідженні. Така перспектива дозволяє нам порівняти значення мистецтва в житті різних громадян.

В цілому мистецтво визначається або в класичній традиції, або на основі поняття суб'єктивності [Evrard & Colbert, 2000]. Класики стверджують, що мистецтво ототожнюється з красою [Lacoste, 1986]; для опису твору мистецтва потрібні критерії. Традиційна платонівська перспектива полягає у вмінні митця продемонструвати свою майстерність у ремеслі. Другий підхід до концептуалізації мистецтва полягає у визначенні мистецтва як особливої форми відносин між об'єктом і споживачем — таке явище також називають «естетичними відносинами» [Genette, 1997]. Крім того, Evrard & Colbert [2000] підкреслюють третій тип визначення мистецтва, в якому поведінка споживача і маркетинг сприяють самому процесу творення; тут активна рецепція відіграє невід'ємну роль у залученні уваги. Притягнення додаткових працівників, здатних якісно й докладно пояснити закладений сенс у певний артоб'єкт, допомагає відвідувачам глибше зануритися в мистецький досвід і краще зрозуміти конкретну історію. У цьому проявляється роль арт-менеджерів, які:

- Організують виставки та події: Арт-менеджери координують мистецькі заходи, виставки, перформанси та інші культурні події, забезпечуючи їх безперебійне та якісне проведення.

- Комунікують з аудиторією: Вони створюють стратегії для залучення та утримання уваги аудиторії, використовуючи різноманітні маркетингові інструменти та канали комунікації.
- Займаються кураторською діяльністю: Арт-менеджери працюють з митцями для представлення творів мистецтва, забезпечуючи концептуальну цілісність та значимість експозицій. У контексті повномасштабного вторгнення, кураторська координація не може бути проігнорована, адже вона допомагає документувати історичні події через мистецькі твори, створюючи простір для рефлексії, де відвідувачі можуть глибше осмислити вплив війни на суспільство та культуру.

Зв'язок між мистецтвом і війною широко обговорюється у тривалих академічних дискурсах. На думку К. Ясперса [2009], війна стає пограничною ситуацією, в якій людина може надзвичайно глибоко відчувати своє існування, зіштовхуючись з усвідомленням смертності, самотності та невизначеності перед обличчям тяжких випробувань і розуміючи значну обмеженість часу для самореалізації. У деяких ситуаціях війна спонукає митців до втілення безлічі контекстів. Прикладом може слугувати кубістичний стиль Пабло Пікассо, неймовірно вдало втілений у його роботі «Герніка», написаній після німецьких бомбардувань іспанського міста Герніка. Через свій кубістичний стиль Пікассо ефективно передає руйнівний вплив війни на цивільне населення. Його роботи слугували мистецьким голосом, який говорив про критичні проблеми.

Нинішня ситуація в Україні демонструє інші, відмінні від попередніх, характеристики, притаманні творчості українських митців та національній культурній спільноті загалом [Стоян, 2022]. За допомогою культурних інструментів не лише можуть бути репрезентовані внутрішні переживання людей, але й відбувається самоорганізація творчої спільноти. Стоян [2022] продовжує, що митці об'єднуються один з одним для відтворення спільних цінностей та ідеалів, які були породжені усвідомленням своєї свободи та незалежності від зовнішнього примусу і тоталітаризму. Виникла нова інформаційна хвиля, яка демонструє, що фронт проходить не просто на лінії фронту, а на перетині культурних вимірів і

потенційних загроз для них. Мистецькі еліти стають учасниками так званого «культурного фронту», який, у свою чергу, використовує різні засоби для демонтажу ідеологічних форпостів ворога. Вони активізують зусилля митців щодо організації масштабних мистецьких ініціатив, фестивалів, волонтерських акцій, спрямованих на допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО).

Мистецтво є також ефективним прикладом комунікації у створенні нарративу про проблеми, важливі для міжнародної спільноти [Perzyska та ін., 2023]. Науковці зазначають, що мистецтво пропонує аудиторії різного віку та культурного капіталу ознайомитися з історичними подіями у доступний та цікавий спосіб. Висловлюючись на відносні теми, ми можемо долучатися до роботи з колективною пам'яттю, активно зберігаючи та передаючи нарративи, які ніколи не повинні замовчуватися. Відкрито обговорюючи ці нарративи, ми підкреслюємо важливість навчання на уроках історії та сприяємо розвитку культури обізнаності, формуючи більш проінформовану та стійку спільноту. Колективна пам'ять пояснюється як процес дослідження минулого через різноманітні особисті та колективні спогади, пов'язані з певними періодами та місцями, а також зі взаємодією з культурними та політичними артефактами [Fraser and Mitchell, 2015]. Як зазначають Clarke і Yellow Bird [2020b], наша ідентичність, почуття приналежності та структура соціального порядку тісно переплітаються з груповими нарративами соціальної пам'яті, які мають суттєвий емоційний вплив. Ці нарративи характеризуються емоційною вагою певних історичних подій, культурних традицій та спільного досвіду, які визначають сутність групи. Через використання художніх форм мистецтва, таких як живопис, література або театр, люди можуть виражати свої власні нарративи і почуття належності до певних груп або спільностей. Мистецтво може стати механізмом для вираження та обробки емоцій, пов'язаних з історичними подіями або культурними традиціями, і сприяти конструктивній взаємодії та розумінню між членами спільноти.

Соціально-ангажоване мистецтво відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки воно залучає аудиторію до обговорення суспільно значущих питань, стимулює зміни соціальних норм і поведінки через мистецькі інтервенції та

проекти. Ця практика асоціюється з активізмом, оскільки вона використовується для висвітлення політичних питань [Tate, 2014]. Ціллю такої сфери мистецтва – це досягнення спільної мети, підвищення обізнаності цільової аудиторії та стимулювання обговорення проблеми. У деяких випадках простежується позитивний вплив на психологічний стан відвідувачів. Робота з емоціями слугує підґрунтям для введення поняття «терапія», яке має як професійні, так і юридичні визначення, що регулюють сферу її застосування [Huft, 2022]. Соціологи визначають терапію достатньо широко, що спричинює обговорення питань, які не мають прямого відношення до терапевтичної практики або виходять за її межі.

До прикладу, роль терапевтичної функції соціально-ангажованого мистецтва проявляється:

- У полегшенні невербального вираження меседжів
- У сприянні глибшому зв'язку між аудиторією та зображеним досвідом
- У стимулюванні рефлексії та самопізнанні;

Терапевтична функція мистецтва діє в тандемі з творчим процесом, полегшуючи вираження повідомлень через невербальну комунікацію [Hu et al., 2021]. Я припускаю, що візуальне споживання інформації допомагає подолати мовні бар'єри та сприяє глибшому зв'язку між аудиторією та зображеним досвідом. Наприклад, Павло Ковач [Ukrainer, 2023] стверджує, що основна мета полягає в тому, щоб людина зайшла в музей і вийшла звідти дещо зміненою. Тому музеї чи інші культурні інституції схильні до едукативної функції відвідувачів через нетрадиційне освітнє середовище та завдяки зануренню в емоційно резонансні наративи. Створюється нюансоване розуміння психологічних і соціокультурних наслідків війни та переміщення, сприяючи формуванню колективної свідомості, яка охоплює емпатію та солідарність. Колективна свідомість стосується спільних переконань, цінностей, ставлень та норм, що переважають серед членів суспільства або соціальної групи, охоплюючи колективне розуміння реальності та слугуючи об'єднуючою силою в межах спільноти. Поняття популяризоване французьким соціологом Емілем Дюркгеймом [1995]. Мистецькі інституції постають агентами змін, які впливають на формування сучасного українського суспільства.

У контексті соціально-ангажованого мистецтва, мистецтво та колективна свідомість – взаємопов'язані. Перше слугує агентом відображення та вираження людських ідей, емоцій, та досвіду. Воно має потужний вплив на формування колективної свідомості; здатне на пробудження емоцій і роздумів. Соціально-ангажоване мистецтво здатне об'єднувати людські спільноти, спонукаючи їх до спільних рефлексій. Мистецтво та колективна свідомість працюють у тандемі, формуючи та впливаючи один на одного, що робить їх невід'ємними аспектами культурного життя суспільства.

Одним з дослідників, хто розглядав вплив війни на культурну сферу був Еріх Фромм. У своїй праці «Анатомія людської деструктивності», він зазначає, що війна несе із собою серйозну переоцінку цінностей, залишаючи глибокий слід на психіці людей та перетворюючи спосіб їхнього сприйняття світу і самих себе. Таким чином дослідник аналізує, як війна формує нову культурну парадигму та впливає на колективну пам'ять [Fromm, 2019]. У контексті України, є особливо важливим розглянути як звична культурна практика зазнає радикальних змін, змушуючи культурних працівників перенавчатись.

Через повномасштабну війну, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, українські музеї з безцінними артефактами опинилися під загрозою знищення. В українському суспільстві відбулася зміна поглядів на росію, яка стала розглядатися як загроза цілісності та суверенітету [Perzyska та ін., 2023]. Кілька музеїв перебувають під окупацією і вже були розграбовані російськими військами. Інші зазнали пошкоджень від обстрілів, що змусило музейних працівників покинути свої рідні міста, що призвело до значної втрати кваліфікованих фахівців у цій галузі. Ті, хто перебуває далеко від місць бойових дій і встиг евакуювати або сховати частину музейних колекцій, тепер працюють зі зменшеними фінансовими ресурсами.

Відповідно, постає питання, як вберегти пам'ять про війну. Поруч з тим, стає важливим розглянути такі питання, як: Які цілі та засоби залучені, коли арт-менеджери представляють війну в музеях? Як вони можуть уникнути тривіалізації чи естетизації війни? Які образи переляку, шоку і жаху вони створюють? Вони

відлякують, застерігають, змушують замислитися, шокують, емоційно маніпулюють, порівнюють, історизують та/або сприяють навчанню? Для комплексного розуміння всіх аспектів проблематики функціонування мистецьких виставок під час війни застосовуються якісні інтерв'ю з арт-менеджерами та організаторами виставок.

Висновки до Розділу 1

У традиційному контексті мистецтво асоціюється з творчістю, самовираженням чи красою, проте в сучасному соціологічному дискурсі підіймається питання соціальної та епістемічної важливості мистецького напрямку. Є окрема піддисципліна соціології, що аналізує мистецтво як соціальний феномен – соціологія мистецтва, особливу увагу якій приділив соціолог П'єр Бурдьє. Узгоджуючи його теорії про культурні капітали, можна припустити, що мистецтво стає формою самовираження для людей. Зокрема, стає цікавим виявити чи дійсно вищий рівень культурного капіталу сприяє глибшій інтеракції з мистецьким твором.

Ця робота розглядає мистецтво в його класичній традиції та на основі поняття суб'єктивності [Evrard & Colbert, 2000], а саме: наявність «естетичних відносин» [Genette, 1997], коли створюється особлива форма відносин між об'єктом та споживачем. Проте існують також й інші підходи у вивченні мистецтва. Наприклад, де: поведінка споживача досліджується в маркетинговій перспективі; простежується наявність критеріїв для опису творця та відбувається ототожнення мистецтва з красою.

Серед класиків, хто вивчав зв'язок між мистецтвом і війною, варто пригадати Ясперса [1971], який стверджує, що людина має здатність надзвичайно глибоко відчувати своє існування, адже зіштовхується з усвідомленням смертності, самотності та невизначеності. Більше того, в контексті вивчення мистецтва під час воєнного стану, праці Еріха Фромма [2019] актуалізують, що війна несе із собою серйозну переоцінку цінностей, залишаючи глибокий слід на психіці людини. Відбувається трансформація культурної парадигми, що впливає на колективну пам'ять. У реаліях України, російсько-українська війна загрожує не лише цілісності

та суверенітету пересічним громадянам України, а й докорінно змінює мистецький простір, розграбовуючи українські музеї під окупацією та знищуючи безцінні артефакти.

Для підіймання суспільно важливих тематик набуває популярності напрямок «соціально-ангажованого мистецтва», що ототожнюється з активізмом та політичними питаннями [Tate, 2014]. Творці цієї сфери відводять час на інтеграцію в спільноту з метою допомоги та просвітлення. Головною метою цієї інтеракції є досягнення спільної мети та підвищення обізнаності аудиторії. Також відзначається покращення психологічного стану, що є однією з основних функцій мистецтва [Kulczycki, 1971].

Ця робота з емоційним процесом є основою для розуміння терміну «терапія» в соціологічному дискурсі, яка має професійні та юридичні визначення щодо застосування [Huft, 2022]. Однак соціологи широко визначають терапію, що викликає обговорення питань, не пов'язаних з терапевтичною практикою або виходять за межі її розуміння.

У цій роботі терапевтична функція мистецтва, зокрема соціально-ангажованого, співпрацює з творчим процесом, сприяючи вираженню ідей через невербальну комунікацію [Hu et al., 2021]. Відповідно, мистецькі інституції виступають як агенти змін, що впливають на формування сучасного українського суспільства. У методологічній частині це буде обґрунтовано завдяки коментарям від арт-менеджерів та організаторів виставок.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНОГО МИСТЕЦТВА

Основна мета цього дослідження — виявити значення соціально-ангажованого мистецтва під час війни в Україні та його терапевтичної функції через призму поглядів арт-менеджерів та організаторів виставок. Дослідження поглиблюється в цілі та методи, необхідні для представлення воєнної тематики в культурних інституціях.

Головними дослідницькими питаннями в цьому дослідженні є:

1. Як соціально-ангажоване мистецтво пов'язане з терапевтичною функцією мистецтва, зокрема в контексті України? – ціль полягає в спільному розгляді та створенні визначення «соціально-ангажованому мистецтву», що це і як воно працює в Україні.
2. Які ключові цілі та стратегії використовують арт-менеджери у представленні воєнної тематики в культурних інституціях під час повномасштабного вторгнення? – осягнути, якими можуть бути стратегії та перешкоди при організації виставок на воєнну тематику.

У дослідженні будуть зібрані відповіді українських арт-менеджерів за допомогою глибинних інтерв'ю. Також розглядатиметься групове інтерв'ювання організаторів виставки «Unissued diplomas». Перспектива респондентів надасть цінні ідеї для розуміння концепції терапії завдяки мистецтву з управлінської точки зору та допоможе визначити стратегії для посилення мистецької взаємодії під час воєнного стану в Україні.

Основними гіпотезами, які будуть перевірятись є: Соціально-ангажоване мистецтво закликає своїх глядачів до глибокої рефлексії та діалогу з митцем; Роль арт-менеджерів є однією з ключових для успішної реалізації терапевтичного потенціалу мистецтва під час війни.

Для досягнення поставленої мети, у дослідженні використовуватимуться напівструктуровані глибинні інтерв'ю із ключовими акторами сфери соціально-ангажованого мистецтва та арт-менеджменту в Україні. Цей підхід дозволить

отримати детальні та інсайтові відповіді, а також збагатить розуміння предметної області завдяки думкам експертів.

Глибинне інтерв'ювання стало ключовим методом не лише в гуманітарних і соціальних науках, а й у різних галузях наукового ландшафту — від освіти до наук про здоров'я [Brinkmann, 2020]. Дехто навіть припускає, що інтерв'ювання перетворилося на центральний ресурс, за допомогою якого соціальні науки та суспільство взаємодіють з проблемами, що його турбують [Rapley, 2001]. Бесіди, що включають як вербальні, так і невербальні форми, виділяються як традиційний метод отримання інформації. Завдяки проведенню та подальшому аналізу даних, отриманих під час інтерв'ю, дослідники можуть отримати уявлення та перспективи, які сприяють глибшому розумінню складних явищ. У науковій літературі інтерв'ю визначається як «вербальний обмін віч-на-віч, під час якого одна особа, інтерв'юер, намагається отримати інформацію або висловити думку чи переконання від іншої особи чи осіб» [Massobu&Massobu, 1954: p. 449].

Відповідно до структури різновидів інтерв'ю Рулстона [2010], існує складний перелік, що включає як сучасні, так і традиційні види інтерв'ю. Для мого дослідження найбільш підходящим типом є конструктивістська концепція, яка підкреслює ідею суб'єкта, що локально виробляється в межах ситуації. Оскільки дослідження базується на з'ясуванні значення мистецтва під час виставок або культурних подій, пов'язаних з війною, конструктивістська манера зображує інтерв'юера як «мандрівника» разом з респондентом. Вони обидва беруть участь у спільному конструюванні того, що відбувається під час розмови [Brinkmann&Kvale, 2015]. Деякі інсайти отримані під час більш вільної розмови, коли дослідник гнучко підходить до переліку запитань, трансформуючи бесіду в напрямку отримання більш цінної інформації. Щоб бути плідним інтерв'юером, потрібно знати, яка саме інформація потрібна для дослідження, і вміти допомогти респонденту її надати.

Інтерв'ю з акторами сфери є дослідницьким інструментом; вони слугують для контекстуалізації результатів, а також дозволяють отримати доступ до

ексклюзивних знань [Bogner & Menz, 2009]. Інтерв'ю з фахівцями, що володіють експертним знанням може стати платформою для виявлення нових тенденцій та перспектив у галузі соціально-ангажованого мистецтва. Аналізуючи думки респондентів, дослідник має можливість виявити напрямки розвитку, що є перспективними для подальшого дослідження.

До цього, проведено групове інтерв'ю щодо командного проекту, в якому взяло участь три респонденти. Групове інтерв'ю дозволяє отримати колективну думку та перспективу команди, що може бути корисним для аналізу в контексті соціально-ангажованого мистецтва та його терапевтичної функції під час воєнних дій. Групове інтерв'ю — це якісний метод, коли напівструктуровані інтерв'ю проводяться з кількома учасниками одночасно [Halpern, 2023]. Цей підхід має на меті змодельовати низку соціальних взаємодій між обраною групою учасників. Наприклад, у моєму кейсі — це порівняти підходи проведення виставок про Україну в різних країнах (Фінляндія та Норвегія).

Групові інтерв'ю, описані Фреєм і Фонтаною [1991], використовують групову динаміку для отримання свіжих ідей і додаткових даних. Окрім взаємодії між респондентами та інтерв'юером, відносини, що розвиваються між членами групи, можуть сприяти розвитку та самовираженню (с. 183). У межах цього дослідження: групове інтерв'ю сприяло створенню атмосфери спільності та співпраці між учасниками групи, що може бути стимулом для більш глибокого розгортання теми та висловлення нових ідей. Оскільки серед респондентів міг виникнути конфлікт чи навпаки синергія інтересів.

У період із 4-го по 24-те квітня було проведено три глибинно-експертних напівструктурованих інтерв'ю та одне групове інтерв'ю з трьома респондентами за попередньо складеним гайдом, який розроблявся окремо під експертні та групове інтерв'ю. Гайд складався із чотирьох тематичних блоків. Вибірку дослідження склали представники громадських та державних установ з Києва та Відня.

Хоча моє дослідження не є репрезентативним, для отримання якомога ширшого спектру уявлень про зміни та нові тенденції у сфері соціально-

ангажованого мистецтва та культурної дипломатії, при формуванні вибірки дослідження враховувалися важливі ключові параметри, зокрема: досвід респондентів у галузі та їхня діяльність в певній організації. Широта згаданої теми для вимірювання терапевтичної функції мистецтва вимагає комплексного підходу, який застосований у цьому дослідженні. Аудіозапис використаний в поєднанні з якісною транскрипцією інтерв'ю. Наступна методологія складається з трьох етапів: (1) підготовка, (2) проведення та (3) аналіз глибинних та групових інтерв'ю.

Етап підготовки передбачає детальне продумування і планування всіх аспектів дослідження для забезпечення його якісного проведення. Основні кроки цього етапу включають:

1. *Визначення цілей дослідження:* З'ясувати зв'язок між соціально-ангажованим мистецтвом та терапевтичною функцією мистецтва, зокрема в контексті України; дослідити ключові цілі та стратегії, які використовують арт-менеджери у представленні воєнної тематики в культурних інституціях під час повномасштабного вторгнення.
2. *Розроблення плану інтерв'ю:* Створення персоніфікованого опитувальника, що містить основні тематичні блоки необхідні для дослідження.

Гайд дослідження (див. Додаток А) складається із чотирьох тематичних блоків, які охоплюють різні аспекти соціально-ангажованого мистецтва та його терапевтичної функції в Україні. Основними інформаційними блоками дослідження є: розгляд нині актуального мистецтва; огляд соціально-ангажованого мистецтва; мистецтво в розрізі війн/конфліктів; кореляція між мистецтвом та лікуванням травми, а саме вивчення терапевтичної функції мистецтва; висновки, винесені з попередніх виставок чи проєктів, що пов'язані із темами війни.

Щодо гайду дослідження (див. Додаток Б) для групового інтерв'ю, то він також складається із чотирьох тематичних блоків, що охопили спільне конструювання та визначення поняття «соціально-ангажованого мистецтва» та з'ясування роль виставок при комунікації про російсько-українську війну із іноземною аудиторією.

3. *Вибір респондентів та їх рекрутинг:*

Перша респондентка з студентської організації «Вежа КПШ», де займається кураторством виставок місцевих художників у Києві. Така перспектива дозволить заглибитися в думки студентів про мистецтво та його вплив на них, а також про те, чи є виставки корисними для проживання травм, спричинених війною. У «Вежі КПШ» регулярно проходять кіновечори, фотовиставки, нетворкінг-сесії та інші культурно-освітні заходи.

Друга респондентка з державної організації Український інститут, де відповідає за візуальне мистецтво, а також співавторка та менеджерка низки проєктів культурної дипломатії у сфері візуального мистецтва. Загалом Український інститут налагоджує міжнародні зв'язки між людьми та інституціями і створює можливості для взаємодії та співпраці України з рештою світу засобами культурної дипломатії.

Третя респондентка – це українська публіцистка, громадська діячка і науковець. Мала досвід роботи в Департаменті культури Київської міської державної адміністрації. Наразі працює в Erste Foundation, які займаються створенням соціальної, економічної та культурної інфраструктури й інновацій для Європи, що змінюється.

Респондентами з групового інтерв'ю стали організатори виставок «Unissued diplomas» (з англ. «Невидані дипломи») у Бергені та Гельсінках. Виставка «Невидані дипломи» розкриває історії 40 українських студентів, які загинули на війні. У 2024 році вона пройшла у різних установах по всьому світу 24 лютого, в річницю дня, коли вся Україна прокинулася від вибухів. «Невидані дипломи» вшановують пам'ять українських студентів, які ніколи не закінчать навчання, бо їхні життя забрало російське вторгнення.

Під час набору респондентів я використовувала метод «снігової кулі», щоб попросити потенційних учасників порекомендувати дотичних людей. Така методика є корисною при запиті опитати конкретні групи населення. Повідомлення-запрошення були відправлені на платформах Gmail та Instagram.

Формат проведення глибинних та групових інтерв'ю був обраний онлайн, на платформах Zoom та Microsoft teams. Хоча онлайн інтерв'ювання дозволяє швидко

й гнучко провести дослідження з респондентами, такий недолік як підвисання інтернету чи самої платформи має бути врахований, адже це може зруйнувати атмосферу розмови та знизити шанси на отримання потрібної інформації.

Для забезпечення плідної участі потенційним респондентам було надіслано електронного листа із закликом до добровільної участі у процесі інтерв'ю. Крім того, важливо зазначити, що конфіденційність учасників збережена. Основним завданням при проведенні інтерв'ю стало порівняння поглядів культурних діячів, які працюють з різними проєктами та цільовими аудиторіями. Застосований прозорий підхід допоміг відтворити відкриту комунікацію та підвищити довіру на шляху до результатів дослідження. Фінальний аналіз буде представлений усім учасникам для оцінки підходів один одного.

Кожне якісне дослідження вимагає специфічних методів для проведення та оцінки процесів аналізу даних, але відповідальність за забезпечення точності та достовірності лежить на кожному досліднику [Nowell et al., 2017]. У цьому дослідженні я збираюся використовувати тематичний аналіз, який прагне відобразити чутливі, глибокі, багаті та достовірні результати дослідження. Бояцис [1998] описав тематичний аналіз як перекладач для тих, хто розмовляє мовами якісного та кількісного аналізу. Це полегшує комунікацію між дослідниками, які використовують різні методи дослідження, слугуючи перекладачем для їхніх відповідних підходів. Однією з переваг, яку варто згадати, є те, що тематичний аналіз є цінним методом вивчення точок зору різних учасників дослідження, висвітлюючи подібності та відмінності і генеруючи несподівані ідеї [King, 2004]. Транскрипція буде базовою (виключаючи непотрібні коливання і включаючи профілі та демографічні характеристики учасників). Щодо контент-аналізу, то я розглядатиму кореляцію та тенденції у відповідях учасників, відповідні цитати мають ілюструвати сформовані висновки.

Висновки до розділу 2

Основною метою у цій роботі є дослідження соціально-ангажованого мистецтва в Україні, зокрема його зв'язок з терапевтичною функцією. Для доповнення результатів щодо соціально-ангажованого мистецтва важливим є

вивчення основних цілей та стратегій, що використовують арт-менеджери в представленні воєнної тематики в культурних інституціях. Щоб відповісти на ці дослідницькі питання буде застосовано комплексний підхід.

Напівструктуровані глибинні інтерв'ю з експертами та групове інтерв'ювання були обрані як основна методологія дослідження. Адже обширний підхід дозволить отримати детальні та щирі відповіді задля збагачення розуміння предметної області. Існує думка, що інтерв'ювання сьогодні є центральним ресурсом, за допомогою якого соціальні науки та суспільство взаємодіють з проблемами, що його турбують (Rapley, 2001).

Моє дослідження базується на конструктивістській концепції, де ідея суб'єкта, що локально виробляється в межах ситуації, є підкресленою. Оскільки це надає змогу контекстуалізувати результати та отримати доступ до ексклюзивних знань (Bogner & Menz, 2009). До цього, групове інтерв'ю уможлиблює отримати командну перспективу щодо соціально-ангажованого мистецтва завдяки порівнянню виставок на відповідну тематику в різних країнах (Фінляндія та Норвегія). У цьому контексті, групова динаміка допоможе отримати свіжі ідеї та додаткові дані для конструювання поняття «соціально-ангажоване мистецтво». Варто також наголосити, що хоча моє дослідження не є репрезентативним, ключові параметри (досвід респондентів у галузі та їхня діяльність у певній організації) були врахованими при формуванні вибірки.

Методологія цього дослідження базується на трьох етапах: підготовка, проведення та аналіз глибинних та групового інтерв'ю. На початковому етапі визначені основні цілі дослідження та розроблення плану інтерв'ю. Гайд дослідження сформований із чотирьох тематичних блоків, де розглядається поняття актуального та соціально-ангажованого мистецтва; мистецька перспектива в розрізі війн/конфліктів; кореляція між мистецтвом, лікуванням травми та терапевтичною функцією; уроки й висновки, винесені з попередніх проєктів на воєнну тематику.

Для вибору та рекрутингу респондентів було використано метод снігової кулі, коли потенційні учасники рекомендували дотичних людей до сфери

культурних практик. Формат проведення всіх інтерв'ю був онлайн, що дозволив швидко й гнучко провести дослідження з респондентами. Для аналізу я обрала тематичний аналіз, щоб відобразити чутливі, глибокі, багаті та достовірні результати. Як описує Бояцис (1998), тематичний аналіз – це перекладач для тих, хто використовує мову якісного та кількісного аналізу. Більше того, цей метод аналізу є цінним способом вивчити контroversійні точки зору учасників, висвітлюючи конфлікти й синергії інтересів чи генеруючи несподівані ідеї (King, 2004). Транскрипцію я обрала базову, щоб виключити непотрібні коливання.

РОЗДІЛ 3. ТЕРАПЕВТИЧНА ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНО-АНГАЖОВАНОГО МИСТЕЦТВА ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ (ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У цьому дослідженні слова «актуальне» й «сучасне» не є інтерзамінними, оскільки актуальне відповідає на питання «що зараз важливо чи потрібно», а сучасне лише характеризує теперішню епоху. Моєю ціллю було визначення актуального мистецтва і його доктрин у сучасному контексті.

Перш за все, респонденти погодились, що немає універсально-актуального мистецтва, адже визначення актуального мистецтва залежить від багатьох чинників, серед них: аудиторія, культурний контекст та індивідуальний погляд митецьких діячів.

“ *«Це насправді залежить від того, до якого глядача ми говоримо... а загалом, звісно, роль сучасного мистецтва в контексті того, яке зараз створюється там є різні термінології, там актуальне мистецтво, там сучасне мистецтво і так далі. Це певна рефлексія на події, коли митець чи мисткиня пропускають через себе певну подію, стан, думку і в контексті того, як вони це сприймають, мистецькими засобами це відтворюють»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

“ *«Я думаю, що мистецтво це взагалі щось дуже індивідуальне, що подобається мені, необов'язково подобається вам та навпаки. І для кожного мистецтво має якийсь свій зміст і свою функцію»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Основною тенденцією в сучасному мистецтві є повернення до власної ідентичності, переосмислення історичної спадщини та вивчення національних культурних традицій. Історія стає джерелом інспірації, адже історичний контекст може слугувати натхненням для сучасних мистецьких проєктів. Зокрема, двоє опитуваних виділили популярність шістдесятництва: це може свідчити про те, що спадок минулого конфлікту впливає на сучасне мистецтво через його актуальність для сучасних художників.

“ *«У нас я простежую те, що найбільш є популярним — це шістдесятництво, багато тематик на цю тему підіймають: з приводу будинку «Слова», хто там жив, загалом всіх тих творців, які були репресовані в 60-тих роках, і війна»*

Представниця Вежа КПП, Київ

Можна зробити висновок, що мистецтво піддається актуалізації завдяки кураторським стратегіям:

“ *«...Це не сучасне мистецтво як таке, але кураторська група переопрацювала його таким чином і донесла його таким чином, щоб воно супер актуальне зараз так...Та говорить про опір, говорить про силу характеру...Розповідає цю історію митців шістдесятників як ключових осіб в контексті опору України в 60 тих роках...І от власне такі проекти, вони теж ніби не сучасне мистецтво та, але те яким чином вони продемонстровані, яке дослідження за ними стоїть, як вони показані, де вони показані...»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

Респонденти підкреслили важливість мистецтва як засобу терапії та документації, особливо у контексті війни та наявності травматичних подій. Наприклад, багато митців створюють роботи на тему війни та своїх травм. Це вказує на те, що мистецтво може бути способом вираження та опрацювання власного травматичного досвіду війни для художників, а також для глядачів, які сприймають їхні твори. Мистецтво розглядається як засіб рефлексії на психологічно складні події, які циркулюють в певному відрізку часу.

“ *«Наприклад, одна українська мисткиня вона почала працювати з темою тіла, і як тіло переживає війну. Так тілесність вона також стала такою дуже важливою частиною: як реагує наше тіло? Хтось набрав багато ваги, хтось на нервах схуднув, і вона вивчає таку боді частину»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Виставка від Ольги Штейн «Part of the Soil» відтворила християнський досвід проживання подій російського вторгнення в Україну. У фінальній частині цієї події «The Experience of Encountering Beauty First Theology», мисткиня зобразила своє бачення на дослідження теоестетики та здатності людини продовжувати сприймати любов, що на неї спрямована [Заблоцька, 2023]. Тому терапевтична функція в мистецтві може простежуватись у його документаційній роботі:

“ *«...Але також мистецтво виконує дуже важливу, на мій погляд, документаційного роботу. Тобто мистецтво фіксує момент, фіксує війну, фіксує ці події в різний спосіб: кіно, фотографія; чи то картини. Це може бути буквально фотожурналістика або це може бути щось суб'єктивне»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Фокусуючись на соціологічному аспекті, соціально-ангажоване мистецтво та соціологія мають багато спільного, оскільки обидва напрямки спрямовані на вивчення суспільства та його проблем. Соціологія аналізує соціальні відносини, структури та процеси у суспільстві, в той час як соціально-ангажоване мистецтво використовує мистецтво як засіб для висловлення соціальних, політичних або етичних поглядів для стимулювання громадської свідомості чи змін. Контекстуалізуючи з Україною, соціально-ангажовані виставки можуть розглядатись як засіб комунікації, що допомагає розповісти світові про історію, культуру та ідентичність України, в тому числі про російсько-українську війну й її наслідки:

“ *«...Це такі виставки блокбастери українського мистецтва, які зараз активно подорожують в Україні: «Калейдоскоп історії», який розповідає про мистецтво від 1912-го року і дотепер; і виставка українського модернізму «In The Eye Of the Storm»... То це не є виставки тільки сучасного мистецтва...власне і ширший контекст, який дуже цікавий іноземній аудиторії і для того, щоб зрозуміти це: так, а за що ми власне тут воюємо, тому що це теж війна якби не за ресурси природні якісь — це війна ідентичностей і ну і це теж те, що мистецтво дуже добре може пояснити на такому невербальному, інтуїтивному рівні...»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

Мистецтво може стати одним із інструментів для вивчення сучасного стану українського суспільства, провокуючи на рефлексію та надаючи цінні артефакти, які документують емоційний стан митця в певному відрізку часу. Під цінними артефактами я маю на увазі – скульптури, картини чи будь-яку іншу форму мистецтва. Загалом, розгляд соціально-ангажованого мистецтва під лінзою соціології надає глибину для розуміння сучасного стану суспільства.

“ *«Уявімо, що ми разом створюємо визначення соціально-ангажованому мистецтву в контексті сьогодення. Як би воно звучало, що вам перше приходить на думку: якісь слова, асоціації? Загалом, які думки?»*

Рис. 3.1. Асоціації респондентів з соціально-ангажованим мистецтвом

При спільному конструюванні поняття «соціально-ангажованого мистецтва», респонденти найбільш зазначили слово «Заклик», яке вжили три особи. Наступними асоціаціями стали слова «поштовх» та «мотивація». Учасники також вживали концепт «ідеї», яка має поєднуватись з проведенням соціально-ангажованої виставки. Концентруючись на першій асоціації, контекст заклику був у залученні підтримки та провокуванні думок.

“ «...Воно закликає до якоїсь дії, спрямовує людей на певні думки»

Організатор виставки “Unissued diplomas”, Берген

Підтримка може спостерігатись у приверненні уваги художників та митців, котрі заради закриття військового збору готові надати свої твори, аби влаштувати аукціон і таким чином залучити кошти. Наприклад, кураторка у «Вежі» розповіла, що в них часто проводять розіграші тубусів, які є наперед задекорованими. Тобто співпраці відбуваються між митцями й організаторами в арт-просторі, щоб закликати людей до донатів. Я можу зробити висновок, що соціально-ангажоване мистецтво є адаптивним під суспільство та його сучасні потреби, відмінні від тих, що переслідуються у мирний час.

“ «Якщо давати визначення цьому терміну, то я б його описала приблизно як вид творчості, який має психологічну складову, тому що ці соціальні проекти впливають на психологію людини, намагаються щось важливе донести саме до думок. Тому, напевно, це мистецтво, яке пов'язане з психологією і несе важливу думку»

Організаторка виставки “Unissued diplomas”, Берген

“ «Для мене ще якісь асоціації виникли, що це щось про слоган, про якусь ідею... про ідею, яку хочеш донести і, яку хочуть, щоб побачили, почули і ти її доносиш через мистецтво. Умовно у більш прийнятній, легшій формі...»

Організаторка виставки “Unissued diplomas”, Гельсінки

“ «Якщо чесно, я не знаю, чи легкий, легший, тому що, мені здається, це більш ефективний метод. Тому що, як ми вже згадували через те, що вони бачать приклад молодих людей і пов'язують собою та своїми дітьми.»

Організаторка виставки “Unissued diplomas”, Берген

Серед респондентів групового інтерв'ю виникло зіткнення, адже для організаторки виставки у Гельсінках, соціально-ангажовані практики прирівнюються до легшого інструменту донесення інформації щодо воєнних дій. Проте для організаторки цієї ж виставки у Бергені, такий вид діяльності – це ефективний метод для створення паралелей між собою та «дітьми», про яких йдеться в «Unissued diplomas».

“ «Тобто ви про активізм питаєте такий? Мистецький активізм»

Представниця Erste Foundation, Відень

Наступною асоціацією соціально-ангажованого мистецтва став мистецький активізм. У відповіді йдеться про ситуацію з художником Володимиром Кузнецовим, мурал якого замалювали у липні 2013-го року. Його арт-об'єкт підіймав питання структур ієрархії взаємовідносин. Можливо через це його й замалювали. Це було схоже на акт вандалізму, коли директорка інституції замалювала такого роду роботу.

“ «І ось ця робота, цей кейс підняв дуже багато важливих питань. Це взагалі ставлення тут до твору мистецтва так, повноваження, відкритості діалогу в суспільстві, можливості критикувати публічно, захищеності, авторського права, компенсації тощо»

Представниця Erste Foundation, Відень

При конструюванні визначення «соціально-ангажованого мистецтва» важливо врахувати спроможність глядача працювати зі своїм соціальним досвідом, щоб відтворити емпатійний місток між роботою автора та спробами останнього залишити глядача в роздумах:

“ *«Не люблю цього формулювання «якісне сучасне мистецтво», але це сучасне мистецтво, яке є якісною рефлексією на досвід, воно так чи інакше працює з соціальним досвідом»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

Підсумовуючи, щоб відповісти на моє перше дослідницьке питання – «Як соціально-ангажоване мистецтво пов’язане з терапевтичною функцією мистецтва, зокрема в контексті України», нагальним є сконструювати розуміння, яке я вбачатиму під соціально-ангажованим мистецтвом. Тому маючи роздуми респондентів, можна сформулювати, що:

- **Соціально-ангажоване мистецтво** – це мистецтво, яке здатне закликати до дій, а саме: провокувати на роздуми, спрямовувати підтримку та просувати певні ідеї. Це також один з видів завуальованої комунікації, яка є легким чи ефективним методом створення містка між митцем та глядачем, одночасно задіюючи соціальний досвід обох та емпатію. Така форма мистецтва здатна пробурювати низку питань у суспільстві: відкритість діалогу, соціальна захищеність та авторське право.

Проте вивчення терапевтичного аспекту такого мистецтва може бути достатньо складним, адже саме поняття «терапія» йде з психологічної науки. Терапія – це спроба полегшити фізичні, психічні або поведінкові симптоми, щоб жити щасливіше й здоровіше життя [Antonio, 2022]. Метою терапії є «реабілітація», тобто допомога одужати, використовуючи доступні інструменти.

“ *«У мене, напевно, є профдеформація тут, тому що я людина, яка працює в сфері візуальної культури, тому для мене в принципі споглядання на мистецтво, споглядання в широкому розумінні. Тобто це може бути і музика, будь-що, воно є терапевтичним. Та тобто і, мені здається, що воно діє так на всіх, можливо, на когось більше на когось менше...»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

В контексті мистецтва, терапія може приймати форму творчого процесу, який допомагає графічно виразити травму чи емоційний досвід. Цей процес може бути особливо ефективним для тих, хто має труднощі у висловлюванні своїх почуттів словами. Мистецтво дозволяє людям зануритися у творчий процес, що може мати терапевтичний ефект, допомагаючи їм знайти способи пережити свої емоції та зрозуміти себе краще.

Соціально-ангажоване мистецтво, яке відображає соціальні проблеми та виклики, може мати особливу цінність у терапії, а саме: сприяння обговорити складні теми й стимулювати рефлексію глядачів. Крім того, включення в мистецький процес уможлиблює розвиток нових підходів до вирішення проблем або пошуку одностумців.

“ *«Терапевтична, травма, ну це дійсно окремий такий підрозділ в кураторських мистецьких практиках. Як працювати з травмою – це неймовірно чуттєва, делікатна, складна тема, де є багато таких вразливих груп так би мовити, наприклад, родичі жертв»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Варто пам'ятати, що при роботі з травмою через мистецькі практики потрібно бути обережним, чутливим та емпатичним. Адже є специфіка та потреби вразливих груп, котрі можуть відвідувати соціально-ангажовані виставки. Цей підкреслює невід'ємність професіоналізму та глибокого розуміння психологічних аспектів взаємодії з аудиторією.

“ *«...Виставка, яка найбільше мені запам'яталась... (пауза). Напевно, це була виставка в українському Домі «Як ти»...По-перше, найбільше, що мені запам'яталось – це там були листочки, де люди писали відчуття своєї провини за те, що вони чогось не зробили: хтось не пішов на фронт, хтось там мало донатить або хтось там досі... не може так повноцінно, дуже гарно... спілкуватися українською мовою.*

“ *(інтерв'юер): Тобто безпосередня взаємодія з людьми? Що люди можуть долучитись та залишитись анонімними.*

“ *(респондент): Але водночас висвітлити щось своє, і потім читають ці штучки, і багатьом також це відгукується...»*

Представниця Вежа КПП, Київ

Для підкріплення потенціалу терапевтичного ефекту на мистецтво, респондент згадав виставку «Ти як?», що відбулась у Національному центрі «Український дім», метою якої є рефлексія досвіду, здобутого українцями під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації, та формування картини спільного майбутнього [Укрінформ, 2023]. На мій погляд, згадана подія є прикладом соціально-ангажованого мистецтва з інтерактивом для глядачів, аби прорефлексувати на тему «провини». Такий експонат відображає глибину емоцій

та соціальних проблем, з якими зіштовхуються пересічні громадяни України, одночасно перебуваючи в просторі спільності та співпереживання.

Ця взаємодія між аудиторією та мистецьким процесом може мати терапевтичний ефект, допомагаючи людям досягнути своїх почуттів та переживання, а також посилити саморефлексію. Варто дослідити також питання «анонімності», оскільки є гіпотеза, що можливість не називати своє ім'я дозволяє відвідувачам бути відкритішими та вільнішими у вираженні своїх поглядів.

“ *«Ще одна функція мистецтва: воно допомагає згуртуватися суспільству, тобто така об'єднуюча функція»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Мистецтво може розглядатись як спосіб об'єднати людей. Йдеться про співпрацю між країнами та культурами загалом. Наприклад, двоє респондентів зазначили, що мистецтво – це універсальна мова, яка сприймається у всьому світі, за допомогою якої можна увійти в культурну мапу певного суспільства. Це сприятиме міжнародному розумінню та діалогу між культурами. Тобто мистецтво завдяки своїй терапевтичній функції, має здатність пробуджувати людей до емпатії та пояснювати глибину й сутність російського повномасштабного вторгнення в Україну:

“ *«Для того, щоб пояснювати... походження цієї війни так і теж будувати певну таку емпатію до того, за що тут українці воюють, що це там не просто за кілометри землі, а насправді це набагато глибше»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

“ *«Функція дипломатії культурної. Мистецтво — це універсальна мова. Її розуміють у всьому світі і ти можеш не знати мову певної країни, але ти розумієш мистецтво»*

Представниця Erste Foundation, Відень

“ *«Коли щось трапляється: повітряна тривога, десь обстріли, десь щось збили – це по-любому якимось чином впливає на стан людини... Людина може навіть несвідомо, творючи своє мистецтво... через свою творчість висвітлює це»*

Представниця Вежа КПП, Київ

З метою ефективного проведення виставок арт-менеджери ставлять перед собою кілька ключових цілей та використовують відповідні стратегії. Важливим постає –

знати свою аудиторію для відтворення потрібного контексту. Адже під час глядацьких інтерпретацій можуть виникнути двозначності або хибні тлумачення:

“ *«Залежно від того, як ви помістите мистецьку роботу, вона може говорити зовсім по-різному. Вона може говорити про мир або про війну, залежно яку ситуацію ви для цього створите. Тут чудово працює російська пропаганда»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

При проведенні паралелі до вже згаданої виставки «Невидані дипломи», однією зі стратегій був кураторський супровід, адже виставка в Бергені налічувала на той момент 36 історій студентів, котрі загинули внаслідок російських атак. Запам'ятати кожну з 36 історій – це достатньо непросто, і тому, щоб ефект від виставки був максимальний, організаторка розповіла наступну історію:

“ *«Коли ми розповідали історії студентів, було в нас 36, здається, студентів. Звісно, це багато, про кожного не проакцентуєш, але ... щоб вони запам'ятали, ми використовували історію одного з тих хлопців, в якого була мрія завжди потрапити в Норвегію і, відповідно, ми їм зараз сказали: «От дивіться, людина все життя мріяла потрапити в норвегію. Але потрапила в Норвегію тільки через цю виставку». І видно, як у них в голові просто така була... як ступор, нерозуміння. Тому що ніби мозок їхній не хотів пускати цю інформацію, тому що їм через це боляче робилось, і вони розуміли, що це справді живі люди, такі самі нормальні люди, як і вони»*

Організаторка виставки “Unissued diplomas”, Берген

Наступною стратегією стало якісне спілкування. Воно може бути як з митцями, щоб детально вивчити їхнє бачення виставки, так із зовнішнім світом загалом. Щодо першого, то існують кейси, коли митці наперед можуть пояснити як би вони хотіли, щоб їхні роботи були розміщені. Таким чином, активний діалог з творцями допомагає підтримувати узгодженість між бажаннями митців і концепцією виставки. Щодо другого, то якісне спілкування в лінзі культурної дипломатії дозволяє сформувати позитивне враження про Україну та боротись з домінуванням російських наративів, аби зберегти мікрофон для українських культурних діячів.

Варто зазначити, що двоє респондентів заявило, що попри важливість мистецьких функцій та культурних інститутів, фінансування все ще відбувається за залишковим принципом:

“ *«І нам теж нарешті треба перестати ставитись до культури за залишковим принципом і розуміти, що це супер важлива частина в контексті тих самих перемовин та частина національної безпеки»*

Представниця Ukrainian institute, Київ

“ *«Мистецтво і культура залишаються на периферії нашої уваги і фінансуються по залишковому принципу... Незважаючи на всі ці неймовірно важливі речі, воно все ще не знаходиться там в пріоритеті в порядку денному»*

Представниця Erste Foundation, Відень

Тому кінцевою, проте не менш важливою, стратегією є саме пошук фінансування на різноманітні культурні проєкти та робота з сучасними пріоритетами влади щодо Міністерства Культури. Це потрібно для того, щоб культура та мистецькі практики розвивалися і могли використовуватися як інструмент культурної дипломатії для пояснення причинно-наслідкових зв'язків між історією України та історією інших країн.

Висновки до розділу 3

Розділ узагальнив головні тези експертів з глибинного інтерв'ю та респондентів з групового інтерв'ю. Якісне дослідження розпочалось з визначення актуального мистецтва в сучасному контексті. Більшість відповідачів погодились, що основною тенденцією сучасного мистецтва є повернення до власної ідентичності, переосмислення історичної спадщини та вивчення національних культурних традицій.

Мистецтво розглядається як засіб рефлексії на психологічно складні події та є способом вираження власного травматичного досвіду для митців. Це було проілюстровано кейсом від Ольги Штейн «Part of the Soil», яка відтворила християнський досвід проживання подій російського вторгнення в Україну. Ба більше, такі виставки дозволяють документувати історичні події та в подальшому використовуватись

Щодо мистецтва й соціології, варто зануритись у поняття «соціально-ангажоване мистецтво», яке дозволяє комунікувати про соціально важливі питання певного суспільства, використовуючи виставки. У ході рефлексій під час інтерв'ювання, було сконструйоване наступне визначення: **Соціально-**

ангажоване мистецтво – це мистецтво, яке здатне закликати до дій, а саме: провокувати на роздуми, спрямовувати підтримку та просувати певні ідеї. Це також один з видів завуальованої комунікації, яка є легким чи ефективним методом створення містка між митцем та глядачем, одночасно задіюючи соціальний досвід обох та емпатію. Така форма мистецтва здатна пробурювати низку питань у суспільстві: відкритість діалогу, соціальна захищеність та авторське право.

Звідси, при наявності понятійного виміру як соціально-ангажоване мистецтво, можна провести кореляцію до терапевтичного аспекту мистецтва. Обговорення складних тем і стимулювання рефлексій у глядачів стає можливим через включення в мистецький процес та перебуваючи в контакті з іншими людьми. Варто відмітити, що при роботі з чутливими темами в мистецьких практиках потрібно бути бережним, чутливим та емпатичним. Адже є специфіка та потреби вразливих груп, котрі можуть відвідувати соціально-ангажовані виставки. Цей аспект терапевтичного використання мистецтва підкреслює невід’ємність професіоналізму та глибокого розуміння психологічних аспектів взаємодії з аудиторією, особливо в контексті травматичних досвідів.

Іншою складовою ефективної роботи з соціально-ангажованим мистецтвом є постановка цілей та відповідна організація стратегій. А саме: куратор має знати свою аудиторію, і таким чином варто вибудовувати процес візуальної комунікації. Це, так зване, відтворення контексту є невід’ємною частиною в організації виставок, адже під час глядацьких інтерпретацій можуть виникнути двозначності або хибні тлумачення. Тому до візуального оточення потрібно ставитися з обережністю.

Для ілюстрації цього твердження, можна звернутись до виставки «Невидані дипломи», де однією зі стратегій був кураторський супровід. Виставка в Бергені налічувала на той момент 36 історій студентів, котрі загинули внаслідок російських атак. Запам’ятати кожну з 36 історій – це завдання не з простих, і тому, щоб ефект від виставки був максимальний, організаторка розповіла як комунікувала з гостями, фокусуючись на історії хлопця, котрий загинув, маючи мрію побувати в Норвегії, і все життя до цього йшов. Таким чином, переважно норвежці за

допомогою виставки зрозуміли, що українці – це такі ж люди, що мають свої мрії та цілі, проте їхнє життя значно постраждало через російську агресію.

Останнім моментом, про котрий варто згадати, є «залишковий принцип» фінансування культурних практик в Україні. Культурні діячі в Україні часом не отримують достатнє фінансування, щоб розвивати культуру й в подальшому використовувати її як один із інструментів «культурної дипломатії». Про це наголосило двоє респонденток з використанням однакових словосполучень: «залишковий принцип».

ВИСНОВКИ

Було проведене дослідження щодо терапевтичної функції соціально-ангажованого мистецтва з фахівцями, які володіють експертними знаннями. У ході роботи, я першочергово ознайомила з наявними теоретичними підґрунтями та виявила, що мистецтво може не завжди вивчатись у лінзі «естетики». Науковці, гуманісти та поціновувачі мистецької діяльності надають також значення його соціальній та епістемічній складовій. З'являється дискурс про соціально-ангажоване мистецтво, яке має на меті досягнути спільної цілі, підвищити обізнаність цільової аудиторії та заохотити діалоги про проблеми. Терапевтична функція тоді проявляється у впливі на психологічний стан людини, а саме викликає замислення над сенсом і метою життя. У цьому дослідженні увага зосереджена на кореляцію між сучасними українськими практиками в цій галузі мистецтва та його терапевтичній функції за допомогою коментарів від арт-менеджерів.

Арт-менеджери постають ключовими акторами, роль яких не може бути проігнорована в організації виставок. Вони слугують важливою ланкою для поєднання відвідувачів культурних виставок і творців мистецтва, вислуховуючи потреби обох сторін та на основі цього адаптують захід. Було обрано провести три глибинних інтерв'ю з представниками професії арт-менеджменту, оскільки ця категорія респондентів є важко доступною, тому участь взяли одні з тих, хто готовий був безкоштовно виділити свій час та допомогти просунути дослідження соціології мистецтва в Україні. Проте для доповнення перспектив арт-менеджерів, мною було прийнято провести ще групове інтерв'ювання організаторів виставки «Unissued Diplomas», котрі змогли розповісти про українських студентів, що загинули внаслідок російського вторгнення та не отримали відповідного диплому з університету. Робота над таким видом виставки стала основою для конструювання поняття «соціально-ангажоване мистецтво» за допомогою інсайтів від респондентів, що змогли висвітлити власні стратегії та реакції відвідувачів.

У ході дослідження я змогла відповісти на поставлені дослідницькі запитання, метою яких було виявлення змісту та значення терапевтичної функції соціально-ангажованого мистецтва в Україні через призму думок арт-менеджерів.

1. На основі відповідей учасників було визначено наступне поняття: **Соціально-ангажоване мистецтво** – це мистецтво, яке здатне закликати до дій, а саме: провокувати на роздуми, спрямовувати підтримку та просувати певні ідеї. Це також один з видів завуальованої комунікації, яка є легким чи ефективним методом створення містка між митцем та глядачем, одночасно задіюючи соціальний досвід обох та емпатію. Така форма мистецтва здатна пробурювати низку питань у суспільстві: відкритість діалогу, соціальна захищеність та авторське право.
2. У контексті України соціально-ангажоване мистецтво відображає наступну терапевтичну функцію: мистецтво дозволяє людям зануритися у творчий процес, що може мати терапевтичний ефект, допомагаючи їм знайти способи пережити свої емоції та зрозуміти себе краще. Вивчення терапевтичного аспекту може бути достатньо складним, адже саме поняття «терапія» йде з психологічної науки, що означає спробу полегшити фізичні, психічні або поведінкові симптоми, аби жити щасливіше й здоровіше життя. Соціально-ангажоване мистецтво сприяє обговоренню складних тем й стимулює рефлексію глядачів, оскільки взаємодія між аудиторією та мистецьким твором допомагає людям осягнути свої почуття та переживання. Включення в мистецький процес уможливорює розвиток нових підходів до вирішення проблем або пошуку однодумців.
3. Мистецькі заходи грають ключову роль у співпраці між країнами та культурами. Адже це універсальна мова, яка сприймається у всьому світі, за допомогою якої можна увійти в культурну мапу певного суспільства. Це сприятиме міжнародному розумінню та діалогу між культурами. Тобто мистецтво завдяки своїй терапевтичній функції, має здатність пробуджувати людей до емпатії та пояснювати глибину й сутність російського повномасштабного вторгнення в Україну.
4. Для досягнення відповідних цілей, арт-менеджерам необхідно притримуватись розроблених стратегій, що полягають у дослідженні цільової аудиторії, щоб відтворити відповідний контекст виставки. Адже під

час глядацьких інтерпретацій можуть виникнути двозначності або хибні тлумачення. Можливість кураторського супроводу є наступною стратегією для спілкування з відвідувачами, щоб поглибити їхній зв'язок з мистецьким твором. Ба більше, формування якісного діалогу в лінзі культурної дипломатії дозволяє сформувати позитивне враження про Україну та боротись з домінуванням російських наративів, аби зберегти мікрофон для українських культурних діячів. Кінцевою, проте не менш важливою, стратегією є пошук фінансування на різноманітні культурні проекти та робота з сучасними пріоритетами влади щодо Міністерства Культури. Це потрібно для того, щоб культура та мистецькі практики розвивалися і могли використовуватися як інструмент культурної дипломатії для пояснення причинно-наслідкових зв'язків між Україною та історією інших країн.

У майбутньому, згаданий фахівцями «залишковий принцип» підтримки культурної сфери в Україні може спричинити негативні наслідки для розвитку культури та мистецтва в країні. Це послабить одну з можливостей підвищити добробут населення через саморефлексію та пошук однодумців під час взаємодії з мистецькими творами. Аби запобігти подальшій небезпеці культурної стагнації постає суттєвим розвивати галузь соціології, що звертеться соціологія мистецтва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дюркгейм, Е. (1995). Соціологія. Її предмет, метод, призначення. М. Заблоцька, О. (2023). У Лондоні відкрився персональний проєкт української мисткині Ольги Штейн. Суспільне культура. <https://suspilne.media/culture/595065-u-londoni-vidkrivsa-personalnij-proekt-ukrainskoi-mistkini-olgi-stejn-foto>
2. Карл Ясперс. Психологія світоглядів / З нім. пер. О.Кислюк, Р.Осадчук. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с. (Філософська думка). ISBN 978-966-8118-67-8
3. Стоян, С. (2022). Мистецтво та війна: специфіка художніх трансформацій. Філософська думка, 3, [119-124]. <https://orcid.org/0000-0003-3975-8524>
4. Укрінформ (2023, травень 29). В Українському домі 1 червня відкриється виставка "Ти як?" [Прес-реліз]. Розділ Культура. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3715382-v-ukrainskomu-domi-1-cervna-vidkrietsa-vistavka-ti-ak.html>
5. Antonio. (2022, February 1). The definition of therapy in Psychology. Michigan Counseling and Referral Services. <https://michigancrs.com/definitions/what-is-therapy-in-psychology/>
6. Bogner, A., & Menz, W. (2009). The Theory-Generating Expert Interview: Epistemological Interest, Forms of Knowledge, Interaction. In Ppalgrave Macmillan UK eBooks (pp. 43–80). https://doi.org/10.1057/9780230244276_3
7. Boyatzis R. (1998). Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development. Thousand Oaks, CA: Sage.
8. Brinkmann, S. (2020). Unstructured and semistructured interviewing. In Oxford University Press eBooks (pp. 424–456). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190847388.013.22>
9. Brinkmann, S., & Kvale, S. (2015). InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
10. Clarke, K., & Bird, M. Y. (2020b). Decolonizing Pathways towards Integrative Healing in Social Work. <https://doi.org/10.4324/9781315225234>
11. Evrard, Y., & Colbert, F. (2000). Arts management: A new discipline entering the millennium? ResearchGate.

12. Fraser, H., & Mitchell, D. (2015). Feminist Memory Work in Action: Method and Practicalities. *Qualitative Social Work*, 14(3), 321–337
13. Frey, J. H., & Fontana, A. (1991). The group interview in social science research. *Social Science Journal*, 28(2), 175-187.
14. Fromm, E. (2019). The anatomy of human destructiveness. In University of California Press eBooks (p. 110). <https://doi.org/10.1525/9780520949454-044>
15. Genette, G. (1997). *La relation esthétique*. Paris: Éditions du Seuil.
16. Halpern, C. (2023). Group Interviews. *LIEPP Methods Brief*, 15, ffhal-04106249ff
17. Hoffmann, B. (2016). The role of expressive therapies in therapeutic interactions; art therapy - explanation of the concept. *Trakia Journal of Sciences*, 14(3), 197–202. <https://doi.org/10.15547/tjs.2016.03.001>
18. Hołda, R. (2020). "Jesteście w naszej pamięci": Polskie murale jako nośniki pamięci i popularna forma patriotyzmu. *Intercultural Relations*, 4, 47–64.
19. Hu, J., Zhang, J., Hu, L., Yu, H., & Xu, J. (2021). Art therapy: a Complementary treatment for Mental Disorders. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.686005>
20. Huft, J. (2022). The History and Future of the Sociology of Therapy: a Review and a Research Agenda. *the American Sociologist/American Sociologist*, 53(3), 437–464. <https://doi.org/10.1007/s12108-022-09534-3>
21. King N. (2004). Using templates in the thematic analysis of text. In Cassell C., Symon G. (Eds.), *Essential guide to qualitative methods in organizational research* (pp. 257–270). London, UK: Sage.
22. Kukielko-Rogozińska, K. (2021). *Wojna na Fotografiach Rity Leistner*. Szczecin: Wydawnictwo
23. Kulczycki, M. (1971). *Psychologiczne problemy człowieka chorego: z zagadnień współpracy pracownika służby zdrowia z pacjentem [Psychological problems of a sick person: the issues of cooperation between a healthcare worker and a patient]*. Ossolineum, Wrocław, p. 55. Retrieved from

<https://www.researchgate.net/publication/309095212> The role of expressive therapies in therapeutic interactions art therapy - explanation of the concept

24. Lacoste, J. (1986). *L'idée de Beau*. Paris: Bordas.
25. Maccoby, E. E., & Maccoby, N. (1954). The interview: A tool of social science. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology* (pp. 449–487). Cambridge, MA: Addison–Wesley
26. Nowell, L., Norris, J. M., White, D., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 160940691773384. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
27. Perzycka, E., Gliniecka, M., Kukiełko-Rogozińska, K., & Parchimowicz, M. (2023). Socio-Educational Impact of Ukraine War Murals: Jasień Railway Station Gallery. *Arts*, 12(3), 112. <https://doi.org/10.3390/arts12030112>
28. Petruzzi, J. (January 2023). What is Art Therapy [Preprint]. Available from <https://www.researchgate.net/publication/367295387> What is Art Therapy
29. Quemin, A. (2017). The Sociology of art. In Cambridge University Press eBooks (pp. 293–303). <https://doi.org/10.1017/9781316418369.031>
30. Rapley, T. J. (2001). The art(fulness) of open-ended interviewing: Some considerations on analysing interviews. *Qualitative Research*, 1, 303–323.
31. Rolston, B. (2018). The War of the Walls: Political murals in Northern Ireland. *Museum International*, 56, 38–45. Abingdon: Taylor & Francis Online.
32. Roulston, K. (2010). *Reflective interviewing: A guide to theory and practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
33. Sherman, A., & Morrissey, C. (2017). What is art good for? The Socio-Epistemic value of art. *Frontiers in Human Neuroscience*, 11. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2017.00411>
34. Simoes, A. V. (2023). Street Art in Aveiro: City Walls as Dialogic Spaces of Collective Memories and Identity. *Societies*, 13, 54.
35. Tate. (2014). Socially engaged practice | Tate. <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/s/socially-engaged-practice>

36. Ukraïner. (2023, October 10). Culture during the War. The West: Korsaks' Museum and Territory of Terror • Ukraïner. Ukraïner. <https://www.ukraïner.net/korsaks-and-territory-of-terror/>
37. Webb, C. O., Ackerly, D. D., McPeck, M. A., & Donoghue, M. J. (2002). Phylogenies and community ecology. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 33(1), 475–505. <https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.33.010802.150448>

ДОДАТКИ

Додаток А: Опитувальник для експертного інтерв'ю

Загальне

1. Яке нині мистецтво актуальне?
2. Хто відвідує ваші виставки? Як ви оцінюєте реакцію людей після виставки?
3. Чи чули ви про соціально-ангажоване мистецтво?
4. На вашій практиці, чи зустрічалась така форма мистецтва? Якщо так, чи можете розказати, як організація таких виставок проходила до 2022 року? І, якщо вийде, то навести один з прикладів такої соціально-ангажованої виставки

У розрізі війн/конфліктів

1. Як мистецтво працює під час війни, яка його роль?
2. Чи змінилась к-сть соціально-ангажованих виставок після 24-го лютого 2022, що «закликають до змін». Якщо так, чи зможете навести приклад однієї такої виставки?
3. Як відбувається подача війни в арт інституціях? А саме які цілі задіяні, коли арт-менеджери представляють війну в музеях? З ким співпрацюють арт-менеджери при кураторстві виставок на воєнну тематику?

Мистецтво і травма

1. Чи є, на вашу думку, певний зв'язок між мистецтвом та лікуванням травми? Що вам перше приходить на думку, коли ви чуєте «Терапевтична функція мистецтва»?
2. Чи вважаєте ви, що мистецтво полегшує переживання травматичних подій війни?

Висновки

3. Чи можете поділитися своїми уроками, винесеними з попередніх виставок чи проєктів, пов'язаних із темами війни?

4. Як ви бачите роль культурних виставок, що розвиватимуться в Україні найближчими роками? Чи є речі, які варто змінити? Якщо так, чи можете назвати їх?

Додаток Б: Опитувальник для групового інтерв'ю

Загально про виставку:

1. Де саме та коли ви проводили виставку?
2. Хто були відвідувачами цієї виставки?
3. Що було найскладнішим при її організації?
4. Що стало вашою мотивацією аби організувати виставку?

Соціально-ангажоване мистецтво:

1. Яка, на вашу думку, головна ціль виставки?
2. Чи є в ній заклик? Якщо так, до чого?
5. Чи можемо ми віднести виставку «Невидані дипломи» до соціально-ангажованого мистецтва? Чому?
6. Уявімо, що ми разом створюємо визначення соціально-ангажованому мистецтву в контексті сьогодення, як би воно звучало?

Культурна дипломатія

3. Чи вважаєте ви, що ця виставка – ефективний інструмент для комунікації щодо російсько-української війни із іноземною аудиторією? Чому?

Висновки

4. Ваші висновки після проведення цієї виставки, з якими емоціями ви зіштовхнулись.

